

STADSHOLMEN

MEDUSA 4

Triewaldsgränd 1, Järntorget 80

GAMLA STAN

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

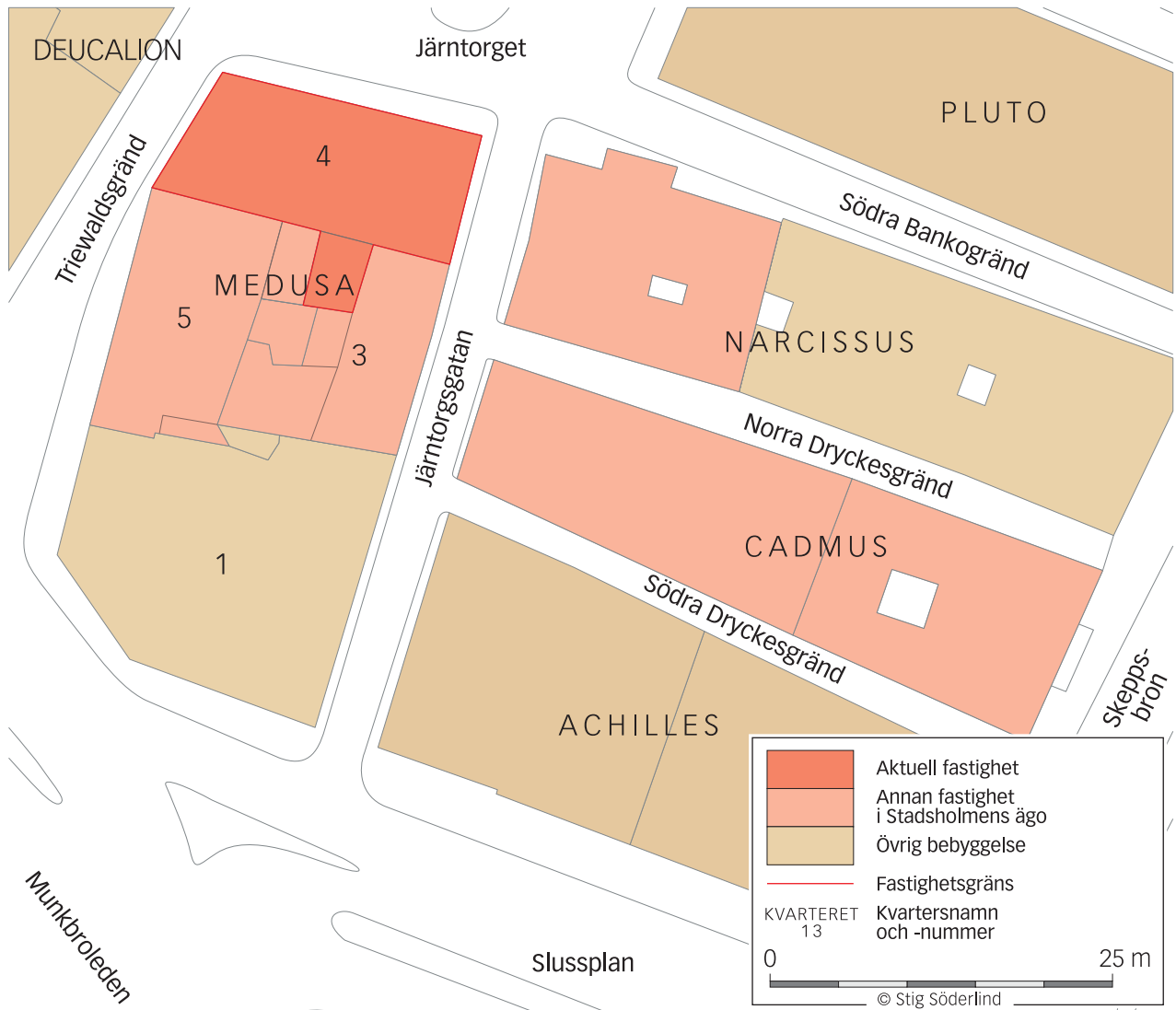
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsamman med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

JULIUS SLOÖRS JERNHANDEL I HÖRNET AV JÄRNTORGET OCH JÄRNTORGSGATAN. FOTO:V. KLEMMING, FÖRE 1907. STADSMUSEETS ARKIV, D 3730.

Den nuvarande fastigheten Medusa 4 avbildades redan 1661, men präglas i dag av senare ombyggnader. Huset fick sin volym med fyra våningar under säteritak under tidigt 1700-tal. Det finns en viss fast inredning bevarad från denna tid, men framför allt präglas huset av ombyggnader under andra hälften av 1800-talet och tidigt 1900-tal.

I fasaden är fönstren till vindens fotoateljé mot torget liksom gjutjärnskolonnerna i butiksfasaden mot Järntorgsgatan tydliga spår av det sena 1800-talet. Interiörerna bevarar påkostad jugendinredning i form av dörrblad och boaserade väggpartier från Julius Slöors järnhandel. Järnhanteringen är ännu närvarande i form av symbolen för järn i en polykromt glasad dörrspegel.

Medusa 4 är blåvärderad enligt Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta innebär att fastigheten har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Under flera hundra år var Gamla stan Stockholms centrum. Medeltidens bebyggelse bestod av hus i trä eller tegel, ofta med torvtak. Till husen fanns många gånger källare med väggar av natursten och tegelvalv eller bjälktak. Tegelhusens fasader var inte putsade och kunde ha dekor i form av blinderingar, formtegel eller mönstermurning. Den medeltida, oregelbundna stadsplanen är ännu i dag mycket väl bevarad och många hus har i hög utsträckning kvar medeltida murverk bakom senare tiders fasadutformningar och inredningar.

FASADEN VISAR FLERA ÅRHUNDRADENS OMBYGGNADER. SÅTERITAKET TILLKOM UNDER TIDIGT 1700-TAL, VINDENS ATELJÉFÖNSTER 1866 OCH DE BURSPRÅKSLIKNANDE FÖNSTREN PÅ VÅNING 1 TRAPPA 1907, FÖR JULIUS SLÖÖRS JÄRNHANDEL. FOTO: J. MALMBERG.

Det expansiva 1600-talet, när Sverige utvecklades till en stormakt, gav en annan prägel åt staden med flera nybyggen men också modernisering av de äldre husen. Byggnaderna fick stora vindar i flera våningar med höga, branta tak och ofta en dekorativ fasadutsmyckning i natursten. Samtidigt anpassades de nybyggda husen längs framför allt Nygatorna i väster till en reglerad stadsplan.

Under 1700-talets mitt och senare hälft byggdes husen ofta på med en våning. Vindarna var nu mindre och taken flackare. Fasaderna utfördes släta och putsade, och rummen inreddes med kakelugnar och snickerier som till stor del finns bevarade i dag. Vid 1800-talets senare del och under tidigt 1900-tal fick många byggnader fasader med tidstypiska dekorer i stucc eller puts och bottenvåningarna gjordes ofta om till butiksfasader med stora skyltfönster.

Gamla stan hotas – och räddas

Under senare delen av 1800-talet försköts stadens centrum till Norrmalm. Gamla stan började att suc-

cessivt förslummas och många diskussioner fördes om stadsdelens sanitära förhållanden. Det kom till och med förslag om att riva stora delar och bygga helt nytt. När de nya stadsdelarna på malmarna växte fram omkring 1900 blev problemen i Gamla stan ännu mer uppenbara, men de enskilda fastighetsägarna var inte villiga att bekosta saneringarna. Samfundet S:t Erik – som bildades 1901 och arbetade för att väcka intresse för stadens kulturhistoriskt värdefulla miljöer – oroades för stadsdelens framtid och tog på 1930-talet initiativet till att bilda AB Stadsholmen. Det nya bolaget fick i uppdrag att förvärva, restaurera och modernisera bebyggelsen med hänsyn bland annat till kulturhistoriska värden. De första åtgärderna i stor skala genomfördes i kvarteret Cepheus och flera av de genomförda renoveringarna har varit goda exempel, inte minst de allra första insatserna som gjordes.

I dag är Gamla stan med sina många bevarade tidslager och hus med en lång och omväxlande byggnadshistoria ett historiskt dokument av oersätligt värde.

FASADEN MOT JÄRNTORSGGATAN UTFORMADES MED GJUTJÄRNSKOLONNER I SLUTET AV 1800-TALET. FOTO: J. MALMBERG.

HISTORIK

Kvarteret Medusa

Kvarteret ligger mellan Järntorget i norr och Slussplan i söder, strax innanför den medeltida Inre Söderport. I öster och väster löper Järntorgsgatan och Triewaldsgränd. Kvarterets mark har sannolikt varit bebyggt redan under senmedeltiden. Två smala, östvästliga tvärgränder har sträckt sig genom kvarteret under 1600-talet, men deras nämn är inte kända.

Krog och härbärge under 1600-talet

Bebyggelsen i kvarteret kan följas i skriftliga källor tillbaka till början av 1500-talet, men hur den bebyggelsen såg ut är inte känt. Gästgivaren Didrik Bökman ägde under 1500-talets slut tre tomter söder om Järntorget, vilket bör ha motsvarat dagens fastighetsyta och kanske delar av närliggande fastigheter. Bökman ägde 1605 krogen Blå örnen, som efter hans död togs över först av änkan, sedan av dottern Beata och hennes man Märten Weiwitzer Rosenstierna. Den nuvarande byggnaden kan ha uppförts redan under Bökmans tid, men är med säkerhet uppförd

före 1661, då den ses på en bild av Karl X Gustavs begravningståg av J de Pautre. Huset syns också på Swiddes kopparstick av Riksbanken från 1691, för Erik Dahlbergs *Svecia antiqua et hodierna*. Byggnaden var tre våningar hög med en stenomfattad port i mittaxeln mot torget och ett gavelröste med voluter och hissboom. Vid det laget var ägaren greve Robert Lichton, som var gift med Märten och Beata Wewitzers dotter Beata. Robert Lichton sades vara en stor slagskämpe och en tapper krigare, som vid ett tillfälle duellerade mot en överste von Bienen på Järntorget, med värja i ena handen och pistol i den andra. Lichtons bodde inte i fastigheten själva utan på Rörstrands slott. Även under 1600-talets andra hälft bedrevs en värdshusrörelse i fastigheten, enligt 1652 års mantalslängd av änkan Catharina Dybel som också hade flera rum för resande. På 1680-talet bodde vinskänken Georg Hoelthusen med familj i fastigheten, och bedrev sannolikt sin verksamhet här. På Swiddes stick från 1691 ses en krogskylt på huset, och enligt en uppgift från 1690 ska vinskänken Olof Rönling ha bott i huset och drivit värdshuset Blå örnen.

PÅ VÅNING 1 TRAPPA DOMINERAS VILPLANET AV DET TIDIGA 1900-TALET'S OMBYGGNADER MED GOLVBELÄGGNING AV KERAMIKPLATTOR OCH BOASERAD NORDVÄGG. EN ÄLDRE ENKELDÖRR FRÅN OMKRING 1700 ÄR OCKSÅ BEVARAD. FOTO: J. MALMBERG.

Under 1700-talet fick huset dagens volym

Olof Rönling och senare hans änka Anna Catharina var delägare i huset fram till 1723, då handelsmannen Jacob Pfeiff köpte hela fastigheten. När den första brandförsäkringens tecknades 1750 var Pfeiffs änka Eva Insenstierna ägare. Där framgår det att huset hade byggts på till fyra våningars höjt med säteritak och italian. Under huset fanns välvda källare, i bottenvåningen åtta rum samt stall och vagnshus, och i våningarna ovanför 8 eller 9 rum. Alla trappor i huset var av sten, rummen hade i de flesta fall gipstak men även målade eller panelade tak förekom. Fyra år senare lät Eva Insenstierna bygga om fastigheten. Ritningarna i ansökan visar att portalen vid Järntorget hade bytts ut redan före ombyggnaden, kanske i samband med påbyggnaden av husets fjärde våning. Ombyggnaden gällde främst eldstäder, fönsteröppningar och dörröppningar inne i huset. På gården fanns sedan tidigare en utbyggnad med två rum. Vagnshus och stall omnämndes, och bör ha legat i fastighetens sydvästra hörn, där en bred dörröppning ledde till Triewaldsgränd. Sedan Eva

Insenstierna avlidit 1767 sålde arvingarna fastigheten, som sedan bytte ägare vid flera tillfällen under resten av århundradet.

1800-talet

Brandförsäkringarnas beskrivningar kom under 1800-talet att bli mer omfattande än tidigare. Ägaren Paul Daniel Stahre angav 1819 att han låtit reparera fastigheten och därför ville höja försäkringsvärdet. Bottenvåningen upptogs till största delen av salubodar, samt flera magasinrum. Där låg fortfarande en bagarstuga, men inte längre stall och vagnshus. På gården stod två mindre byggnader som innehöll latriner och skafferier. På våning 1 och 2 trappor omnämndes kakelugnar, stora, väggfasta speglar mellan fönstren och ornerade dörröverstycken. År 1866 ansökte den dåvarande ägaren, bagaren Carl Joseph Wählander, om att få inreda en lägenhet och en fotografisk ateljé på den nedre vinden. Han lät också sätta in flera järnkaminer i sin fastighet, där han emellertid inte bodde själv. Enligt 1870 års mantalslängd bodde fotografen David Jacoby i fast-

VÅNING 1 TRAPPA INREDDES UNDER TIDIGT 1900-TAL TILL VISNINGSRUM OCH KONTOR FÖR SLÖÖRS JÄRNHANDEL. DE STORA, BURSPRÅKSLIKNANDE FÖNSTREN, DÖRRSMYGPANELEN OCH DÖRRBLADET MED SIN JÄRNSYMBOL I POLYKROMT GLAS HÄRRÖR FRÅN DENNA TID. FOTO: J. MALMBERG.

igheten, och bedrev sin verksamhet här. Under andra hälften av seklet hade fastigheten flera olika ägare. På 1880-talet revs gårdsbebyggelsen, och gården överbyggdes i en våning till magasinrum. Ovanpå överbyggnaden placerades nya torrtoaletter. Ägare var då grosshandlaren Emanuel Nachmansson.

A B Julius Slöörs järnhandel

Under 1890-talet lät Nachmansson slå samman de två butikerna med fönster mot torget. Butiksfönstren mot Järntorgsgatan indelades med gjutjärnskolonner. I den nya butiken flyttade Julius Slöörs järnhandel in, som sedan 1850-talet hade legat i grannfastigheten Medusa 3 vid Järntorgsgatan. En ny dörröppning som förenade de två fastigheternas butikslokaler togs upp. År 1902 köpte firman Julius Slöör även Medusa 4. Då levde grundaren inte längre, men hans bröder fortsatte att driva företaget. Firman var framgångsrik och ägde snart tre fastigheter i kvarteret; Medusa 3, 4 och 5. År 1907 skedde mycket omfattande ombyggnader för järnhandelns räkning. Flera mellanväggar

revs inom bottenvåningens butik. Portalen och portgången flyttades från torget till sitt nuvarande läge vid Triewaldsgränd, och fasaden mot torget fick i stort sett dagens utseende med stora, burspråksliknande fönster på våning 1 trappa. Bjälklaget mellan bottenvåningen och våning 1 trappa byttes sannolikt ut mot ett av betong. På våning 1 trappa inreddes en utställningslokal men även kontor, liksom på våning 2 trappor. Delar av huset fick vattenburen värme. Några år senare sattes en varuhiss in genom hela husets höjd, i samband med att ett varulager inrättades på våning 3 trappor. Samtidigt inreddes vissa rum på våning 1 trappa med helboaserade väggar och dörrblad med polykromt glasdekor. På våning 2 trappor inreddes en lägenhet.

På 1940-talet utformades bottenvåningens dörr och fönstersättning till dagens lägen. År 1960 firade AB Julius Slöör 100-års jubileum i lokalerna, för att under samma decennium lägga ner verksamheten inom kvarteret. Medusa 4 övergick 1970 i Stockholms stads ägo och förvaltas i dag av A B Stadsholmen.

JÄRNÄRÄCKE FRÅN OMKRING 1700 FINNS PÅ TVÅ PLATSER I TRAPPHUSETS ÖVRE DELAR. FOTO: J. MALMBERG.

Upprustning och renovering

Fastigheterna Medusa 3 och 4 renoverades samtidigt 1981. En undersökning av grundläggningsförhållandena i hela kvarteret visade att östra delar stod på fast åsgrus men inte de västra. Arkeologiska undersökningar i samband med en grundförstärkning skedde inom Medusa 5, men det är oklart i vilken mån Medusa 4 grundförstärktes. I bottenvåningen där Slöörs järnhandel legat flyttade Konsum in, och entrén från torget fick sin nuvarande utformning. Våning 1 trappa inreddes till två kontorslokaler, medan lägenheter med nya kök och badrum inreddes i de övre våningarna. Fasaderna omfärgades 2000 med traditionell kalkfärg.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Byggnaden är sedan 1700-talets förra hälft fyra våningar hög under plåtklätt säteritak. Fasaderna är slätputsade med putsad dekor från 1800-talets andra hälft i form av fönsteromfattningar, våningsband och rustika hörnkedjor. Porten ligger sedan 1907

längst i söder vid Triewaldsgränd, men stenomfattningen är från omkring 1700 och följde med portens flytt från torgfasaden. Dörren är en pardörr med glasad övre speglar och överljusfönster i jugendstil. De burspråklika fönstren mot torget på våning 1 trappa tillkom vid 1907 års ombyggnad, medan ateljéfönstren på vinden i samma fasad är från 1866 då en fotostudio inreddes. Mot Järntorgsgatan är bottenvåningens butiksfasad med järnkolonner bevarad sedan 1890-talet. Konsums entré vid torget fick sin utformning 1980, men de stora butiksfönstren mot torget fanns redan före 1900-talets mitt. Gårdsfasaden har en enklare utformning med slätputsad fasad.

Interiör

Trapphus och portgång

Portgången och trappans nedre del präglas av ombyggnaden 1907, då porten flyttades från torget till gränden. Trapploppet behöll dock sitt läge i huset. Portgången samt förstugorna på våning 1 och 2 trappor har golv av röda och vita keramikplattor från 1907. Högre upp i trapploppet sitter två smidda

EN HELFRANSK PARDÖRR FRÅN TIDIGT 1700-TAL HAR NÅGON GÅNG FLYTTATS UPP TILL VINDEN, KANSKE DÅ FOTOATELJÉN INREDDDES 1866. FOTO: J. MALMBERG.

järnräcken från omkring 1700, och vilplanens golv är i de övre våningarna av äldre kalksten. Dörrbladen till lägenheterna är i några fall enkeldörrar med fyra utanpåliggande fyllningar från omkring 1700. Andra är halvfranska enkeldörrar eller pardörrar från sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal. På våning 2 trappor är vilplanets norra vägg boaserad sedan 1910-talet. Vindsvåningen har ett trapppricke med krysslagda ribbor och en del av en återanvänd bröstpanel.

Lägenheter och lokaler

Bottenvåningen upptogs av en Konsumbutik. Den fasta inredningen på våning 1 och 2 trappor präglas

till stor del av ombyggnaderna under 1900-talets början. Där finns dörrsmygpaneler och dörrblad med glasad övre spegel, i ett fall med polykrom dekor i form av en symbol för järn. Även taklister, en boaserad vägg och flera dörrfoder är från firman Slöörs ombyggnader. Det finns också enstaka äldre detaljer, enligt 1980-års inventering finns det till exempel några fönstersmygpaneler från omkring 1700 på våning 2 trappor. Vindsvåningen inreddes 1866 och bevarar kakelugnar från 1800-talet, liksom en sekundärt placerad, helfransk pardörr från 1700-talets början.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.